

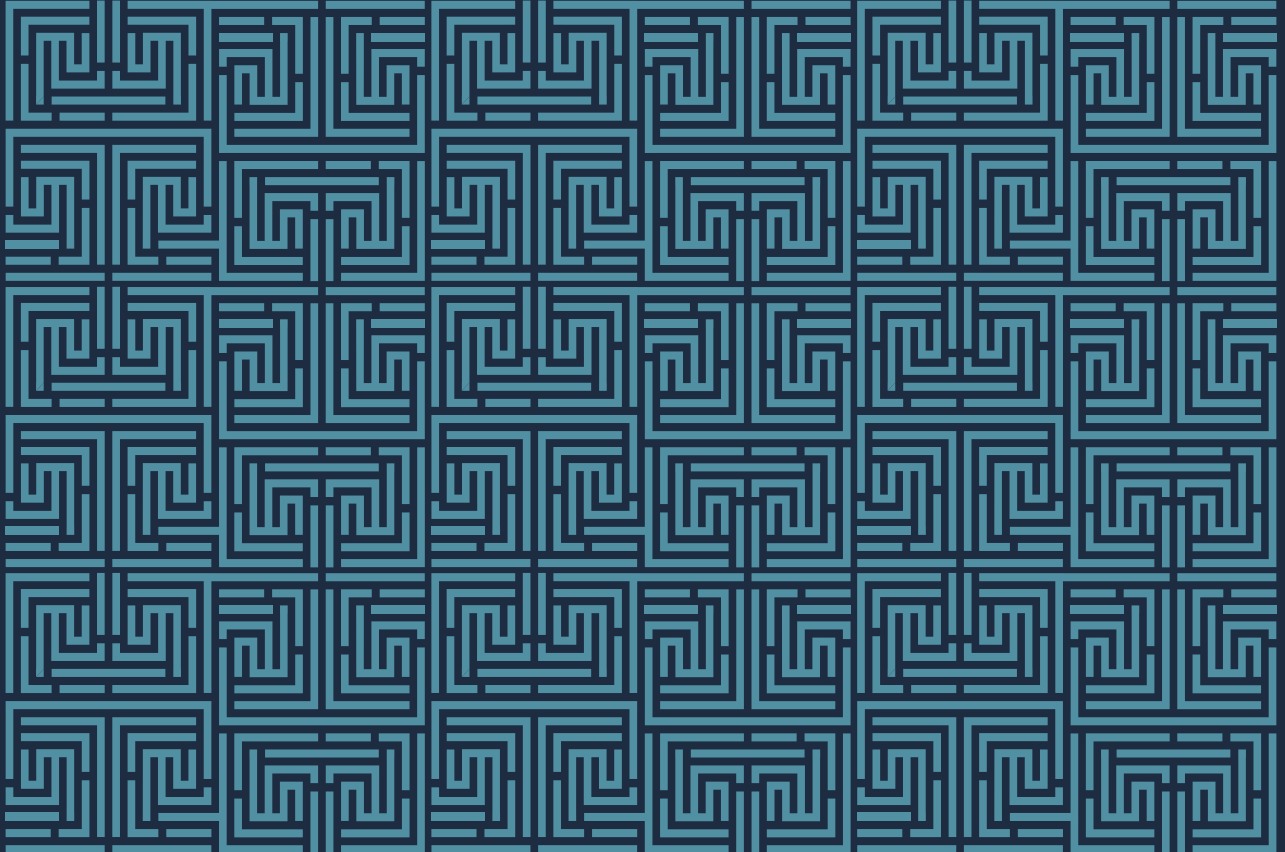
MARUF VAKFI

İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

COVID-19 ve EKONOMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

**BAŞKA BİR EKONOMİ
MÜMKÜN MÜ?**

Prof. Dr. Mehmet ASUTAY

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

Prof. Dr. Mehmet ASUTAY

COVID-19 ve
EKONOMİNİN
DÖNÜŞÜMÜ:

**BAŞKA BİR
EKONOMİ
MÜMKÜN MÜ?**

26 Mayıs 2020

Röportaj:

Sıtkı ABDULLAHOĞLU

COPYRIGHT © 2020

Bu yayının tüm hakları, Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü'ne aittir. Maruf Vakfı'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Sercan Karadoğan
Bant Çözümleri: Yakup Yakar
Tasarım: Bülent Erguvan
Baskı:

Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü
Seyitnizam Mah. Mevlana Cad. No:77/K:8
Zeytinburnu / İstanbul
Tel: +90 212 510 11 25
E-mail: maruf@marufvakfi.org
www.marufvakfi.org

BAŞKA BİR EKONOMİ MÜMKÜN MÜ?

Sıtkı ABDULLAHOĞLU - Pandemi ile oluşan şu andaki ekonomik durumu ve pandemi sonrası muhtemel gelişmeleri özellikle konvansiyonel siyaset ve konvansiyonel ekonomi perspektifinden anlamaya çalıştık. Bugün konumuzun başlığı “COVID-19 ve ekonominin dönüşümü; Bir başka ekonomi mümkün mü?” Bu başlıktan hareketle başka bir bakış açısı—adeta hayatın tamamına ilişkin—farklı boyutlarda bakış açıları mümkün olabilir mi? Siz bu süreci kendi birikimleriniz çerçevesinden, siyaset yönünden, insani yönden ve ekonomik yönden nasıl görüyorsunuz? Nasıl değerlendiriyorsunuz?

Mehmet ASUTAY - Bu vesile ile sizlerin ve katılımcıların Ramazan Bayramını kutluyorum. Korona günlerinin de gösterdiği gibi, dayanışma temelli İslam Moral Ekonomisinin hayatımızın geri kalan kısmında ve Ramazan ruhunun da on bir ayda da belirleyici olmasını niyaz ediyorum. Bütün dünyada ama özellikle bölgemizde barışın hâkim olabilmesi için de dua ediyorum. Barışın olmadığı ortamda ne yazık ki entelektüel gelişimin olması ya da kurumsallaşması da mümkün değil. Bizim bölgemiz hırsın çok yüksek olduğu bir bölge ve bu hırsın içinde ne yazık ki hem kişisel hem de toplumsal davranışlarımız ya da devletler bağlamında savaş ortamları bir şekilde devam ediyor. İnşallah savaş ortamları da sona ererek barışa ulaşmamız nasip olur.

Covid 19 sadece tıbbi bir problem değil aynı zamanda sosyoekonomik bir problemdir.

Bu çerçeveden bakınca aslında bahsedildiği gibi komünist manifesto bizim için bugünlerde yaşadığımız zorlukları anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Bazı yerlerde konuşurken fark ettiğim şey, korona virüsün ortaya çıkmasını ve covid-19'un neden doğrudan kapitalizmle ilişkili olduğunu anlamakta birçok arkadaşımız ya da meslektaşımız zorluk çekiyorlar. Çünkü covid-19'u sadece tıbbi bir problem olarak görüp bunun sadece tıbbi çözümlerle bitirilebileceğini düşünüyorlar. Hâlbuki her bir dünya görüşü kendisini belli bir toplumsal yapı ile ifade eder. Bu toplumsal yapının sonucu olarak da

insan davranışları oluşur. Dolayısıyla kapitalizmin geliştirmiş olduğu toplumsal yapı önümüzdedir. Kapitalist toplumsal yapı ve onun içinde her şeyi maksimize etmeye çalışan homo economicus¹ dediğimiz sadece ekonomiyle motive edilmiş olan insan tipi ve bu insanların da modernitenin sonucu olarak çevreyi, insanı ve elindeki diğer kaynakları da en fazla ne kadar sömürürse o kadar kar yapabileceği anlayışına dayalı bir ekonomik sistem ne yazık ki kronik olarak krizlere yol açmaya devam etmektedir. Bu krizler kimi zaman ekonomik, finansal kimi zaman da sosyal, sağlık ve tabii afetlerle kendisini gösteriyor. Genç arkadaşlarımız bile 20-30 senelik ömürlerinde bu krizlerden kaç tanesini yaşadılar. Dolayısıyla Marx'ın da dediği gibi Kapitalizmin yaşayabilmesi ve kendisini yenileyebilmesi için krizlerin oluşması gerekmektedir.²

■ Kapitalizm, krizler üzerinden kendini yeniliyor.

Bunu söylerken korona virüs olayını bir şekilde "laboratuvarda üretilmiştir" tezine başvurmak yerine genel olarak kapitalizmin kendisini yenileyebilmesi ve devam edebilmesi için krizleri kullandığı yönündeki birçok çalışma yapmış arkadaşlar ve yayınları mevcuttur. Bu tür krizlerin sistemselsel olarak artık çok daha yakın zamanlar içinde oluşuyor olmasıdır. Yani İspanya'daki gribin³ milyonlarca insanı öldürdüğünden bu yana yüzyıla yakın bir zaman geçiyor. Ama artık bu yeni yüzyılda en azından son otuz seneye baktığımızda krizlerin çok daha yakın zamanlarda oluştuğunu görüyoruz.

■ Krizler artık daha sık yaşanıyor.

Türkiye bağlamında bile 1980'de neoliberalizme geçtiğimiz günden bu yana krizlerin siyasi ve ekonomik olarak devamlı tekrar ettirildiğini görüyoruz. Bir şekilde toplumlar istim üzerinde tutularak krizler devam ettiriliyor. Bunun ciddi sonuçları var. Özellikle alt gelir grubuna bunların faturaları çıkarılmaktadır.

1) Homo economicus ya da ekonomik insan; sürekli olarak rasyonel düşünen ve davranan, bireysel çıkar ile motive olmuş ve kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkartmaya çalışan insanı tanımlamaktadır. Genellikle, mükemmel rasyonel varsayımıyla birlikte ele alınır. Ekonomik teori ve modellerde çok sık kullanılmakla birlikte, davranışsal iktisat alanındaki yakın zamanlardaki yetkin çalışmalar böylesi bir insan tipinin varlığını yanlışlamaktadır.

2) Marx, bu yaklaşımını Kapital'in 3. Cildinde 13. Bölümde açıklar. "Kar Oranının Düşme Eğilimi" olarak ifade ettiği bu bölümde Marx, kapitalist üretimin "dinginsiz" ilerlemesinde, kapitalizme yönelik krizden çok daha ağır bir tehdit ortaya çıktığını söyler. Üretim ve değişim arasındaki çelişkiden değil, emeğin kendisinin üretkenliğinin artmasından kaynaklanan, kâr oranının sürekli düşmesi tehdididir bu. Dolayısıyla Marx'ın temel fikri, genel teknolojik ilerlemenin uzun vadeli bir "emek tasarrufu önyargısına" sahip olması ve daha fazla makine yardımıyla emtia üretiminde emek zamanından tasarruf etmenin genel uzun vadeli etkisinin piyasadaki dalgalanmalardan veya finansal yapılardan bağımsız olarak üretim sermayesinde düşen bir kâr oranına yol açmasıdır.

3) İspanyol gribi ya da İspanyol nezlesi, 1918-1920 yılları arasında H1N1 virüsünün ölümcül bir alt türünün yol açtığı grip salgınıdır. İspanyol Gribi, 500 Milyondan fazla kişiye bulaşması sonucu 18 ay içinde 50 milyon dolayında insanın ölümüne sebep olarak insanlık tarihinde bilinen en büyük salgınlardan biri olmuştur.

Ama onun dışında toplumsal yapı her seferinde yeni bir açılımla farklı bir sosyal formasyona doğru gitmektedir. Türkiye’de 1980’deki sosyal formasyonun yaşam tarzına, tüketim kalıplarıyla şu andaki yaşam tarzına ve tüketim kalıplarına baktığımız zaman ciddi bir farklılık görüyoruz. Dolayısıyla covid-19’da yine farklı bir sosyal formasyon açılımı getirmesi—kapitalizme açılım getirmesi—bağlamında sonuçları bizim için önemli olacaktır. Burada ne yazık ki yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiği gerçeği bir tarafa onun dışında sonuçları olarak belki de milyonlarca insanın ciddi şekilde fakirliğe itileceği ve burada fakirlik derken konvansiyonel anlamda bir fakirlik değil ama insanların hayatlarına devam edememeleri gibi bir realite ile karşılaşacağını göreceğiz.

Sermaye durumunu değiştirmiyor ama fakirleşme çok ciddi anlamda yaygınlaşıyor.

Bu olurken aynı zamanda iş dünyasının ya da neoliberal politikaların⁴ hakim olduğu günümüzde sermayenin durumunu değiştirmeden yine büyüdüğünü, geliştiğini göreceğiz. Önümüzdeki günlerde değişik şirketlerin ilk çeyrek karlılıkları ortaya konacak. Bu kadar kar edebilen şirketlere karşılık öbür tarafta ciddi şekilde fakirleşen toplumlardan ya da fakirleşen insan yığınlarından bahsedeceğiz. Bir şekilde neoliberal politikaların uygulanmasıyla insanın refahını ve diğer paydaşların refahını göz önüne alan bir yaklaşım tarzı zaten çok önceleri göz ardı edilmişti. Ama neoliberal politikalarla tamamen merkeze alınan sermaye ve diğer unsurlar, kaynaklar, paydaşların da sermayenin alt başlığı olarak kendisini tanımladığı bir yapıdan bahsediyoruz.

Ekonominin sermaye dışı paydaşları refahtan almaları gereken payı alamıyorlar.

Bu sadece hükümetlerin ya da özel şirketlerin politikaları değil ama aynı zamanda iktisat fakültelerinde ekonomi diye okuttuğumuz neoklasik ekonomide de zaten sermayeye dayalı, sermaye üzerinden giden yaklaşımla insan da dâhil diğer paydaşların bunun ancak bir altı olduğu yaklaşımından hareketle o çerçeveden ekonomiyi okuttuğumuz realitesiyle karşı karşıyayız. İktisat kitaplarına baktığımız zaman büyüme modellerinin tamamen hepsi sermayeye dayalıdır. Özellikle 1980’den sonra geliştirilmiş Türkiye’nin de tecrübe ettiği ihracata dayalı büyüme modeli ve arkasından 1990’lardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kopya ettikleri üzere tamamen finansallaşmaya

4) Neoliberalizm ve neoliberal politikalar 1980’lerden itibaren tüm dünyada hakim olan ekonomi politikalarını ifade etmektedir. Genel olarak piyasa ve sermaye hareketlerinin serbestliği, emek piyasalarının güvencesizliği ve düzenlemelerin tersine döndürülmesiyle karakterize edilmektedir.

dayalı bir sermaye modeli egemen hale gelmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla sermayenin bu kadar egemen olduğu ve ekonomik büyümenin tam merkezinde olduğu bir ortamda ne yazık ki diğer paydaşların ve en önemlisi “insan” ve “insan refahının” arka plana itildiği gerçeğiyle karşı karşıyayız. Artık büyümenin ve gelişmenin kaynağı tamamen sermayedir.

Finansallaşan ekonomi üretimi geri plana itti, sağlık personelini koruyacak ekipmanı bile üretemedi.

Sermayeyi bir yerden bir yere hareket ettirmeniz ve o çerçevede oluşturmuş olduğunuz rant devam eder ama öbür tarafta üretimin geri plana itildiği bir realite ile karşı karşıyayız. Bunun en çarpıcı örneği ise dünyanın en büyük ekonomisi olan Amerika'nın doktor ve hemşirelerin ihtiyacı olan koruma elbiselerini ya da maskeleri üretememesi gibi bir durum.⁵ En yüksek teknolojileri kullanarak savaş araç gereçleri üretebilen bu ülke ne yazık ki insanların, doktorlarını ve hemşirelerini koruyabilecek ekipmanları üretmekten aciz. Bir tarafta insan refahını merkeze getiren bir anlayış varken diğer tarafta sermaye var. Sermaye hâkim olduğu sürece bütün kaynakların sermaye için artırıldığı bir yapıdan bahsediyoruz. Bu sadece Amerika bağlamında değil Batı ülkelerinin çoğunda gördük ki üretim tamamen Çin'e bırakılmış durumdadır. Ama kendileri sadece sermaye üzerinden ekonomilerine ve dünya sömürülerine devam ederek kendi insanların bile korunmasını sağlayamayacak durumda olduklarını gördük. Sermayeye bağlı büyümenin öne çıktığı ve sermaye hareketleriyle ancak zenginleşebileceği düşünülen neoliberal politikaların sonucu insanın tamamen arka plana itildiği ve insanla ilgili yatırımların da arka plana itildiği bir durumdayız. Bu çerçevede sağlık hizmetlerine yapılan yatırımlar ya da eğitime yapılan yatırımlar aynı şekilde yavaş yavaş özel sektöre doğru kaydırılmaktadır. Bu sadece Batı'da değil bütün dünyada gelişen bir olgudur. Bu çerçevede insan, toplum ve devlet arasındaki ilişkiyi belirleyen sosyal sözleşmenin tamamen dışında ikincil bir alan oluşmuş durumdadır. İnsanlar modern zamanlarda devletle olan ilişkilerini bu sosyal sözleşme çerçevesinde oluşturmuşken bunun karşılığında vergisini verirken öbür tarafta devletin buna karşılık verememesi ve kendi oluşturduğu sözleşmenin kendi tarafını gerçekleştirememesi gibi bir realiteyle de karşı karşıyayız. Bu çerçevede hem sağlık sektörünün hem de eğitim sektörünün ciddi şekilde metalaşması sürecini yaşıyoruz.

5) <https://qz.com/1831841/the-us-cant-supply-enough-masks-for-hospital-staff-or-anyone-else/>
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52333533>

**Sağlık ve eğitim gibi sektörler metalaştırılmaz.
Bu süreç, devlet-insan arasındaki toplumsal sözleşmede devletin sözleşmenin gereğini yerine getirmediğini ortaya çıkardı.**

Bu da ne yazık ki önümüzde devletle devam eden o ilişkide devletin rolü ve insanı merkeze alması gereken devletin aslında ne kadar sermayeye dayalı bir yapı ortaya çıkarttığını gösteriyor. Burada alternatif neler düşünebilirdik. Salgının muhtemelen sonuç olarak bize gösterdiği var olanın hem üretim hem tüketim modelleri ve davranışları bağlamında ne kadar yanlış olduğudur.

Ama onun dışında ekonomi politik bağlamda acaba alternatif yapılara geçmemiz mümkün mü? Çünkü dünyaya dayatılmış olan bir ekonomi politik var. Komünizmin 90'larda çökmesinin temelinde ki sebep, sadece ekonomik olarak kendi paradigması içindeki yetersizliği değildi. Arkasındaki politik ekonominin kendisini aşağı çekmesi ve hâkim olan politik ekonomiye –dünya politik ekonomisine, liberalizme—teslim olmasıyla ilgili bir realiteydi. Dolayısıyla acaba şu anda da yeni bir politik ekonomi, yeni bir politik gücün ortaya çıkması mümkün olamaz mı? Bu mümkünse bunu destekleyebilecek entelektüel yapının devreye girmesi lazım.

Yeni bir ekonomi ve yeni bir manifesto mümkün mü?

Marx'ın 150 sene önce yaptığı gibi bir manifesto olayı söz konusu olabilir mi? Bu bağlamda 1960'lardan beri kendisini hissettirmeye çalışan İslam ekonomisi hareketinin bir manifestoyu, yeni bir modeli alternatif olarak ortaya sunabilir mi? Sunabilse ne kadar alternatif oluşturabilir? Çünkü İslami finansa, İslam bankacılığına baktığımız zaman ne yazık ki bize o bulguları vermiyor. Bizim gelecekte bir manifesto oluşturabileceğimize dair umutlu olmamız konusunda bir performans gösteremiyor. Çünkü İslam bankacılığı denilen uygulama, kapitalist sistem içerisine entegre olarak yaşamayı seçen bir yapıya dönüşmüştür. Daralmış olan bir entelektüel ve bir politik ekonomi dünyası içindeyiz. Bunun için de bu alternatifleri üretme konusunda ciddi çabaların oluşması gerekiyor.

**Entelektüel ve politik ekonomi dünyası daraldı.
Bu konuda Sivil Toplumdan ümitliyim. Maruf Vakfı gibi yapılar yeni bir üretim-tüketim ilişkisi tanımına çalışabilirler.**

Son bir-bir buçuk aydır çeşitli çevrelerden değişik söylemler ortaya çıkmaya başladı. Covid sonrası hayatın nasıl olabileceği konusunda yorumlar yapılıyor. Ama bu yorumların Covid sonrası ortamda ne kadar alternatif üretebileceği konusunda çok emin değilim. Çünkü egemen olan sistem ve onun oluşturduğu politik ekonomisi o kadar çok gelişmiş ve dünyanın en küçük köyüne kadar nüfuz edebilmiş ki onların oradan sökülüp atılabilmesini büyük bir problem olarak görüyorum.

Umutsuz değilim. Ama öbür taraftan değiştirilmesi çok kolay mümkün olmayacak kadar güçlü duran bir yapıyla karşı karşıyayız. Müslüman dünyaya baktığımız zaman bu sistemle hesaplaşmak amacıyla ortaya çıkmış politik yapıların da ne yazık ki sonunda bu sisteme entegre olduğunu üzümlere görüyoruz. Ama aynı zamanda “acaba alternatif olarak neler yapılabilir” konusunda da karamsar olmamıza sebep oluyor. Bu konuda ben karamsar değilim. Alternatiflerin mümkün olabileceğini düşünüyorum. Bu milli devlet bağlamında olamayabilir ama mesela Maruf vakfında ya da bir sivil toplum organizasyonunda olabilir. Küçük küçük organizasyonlarla toplumsal yapının değişmesinin mümkün olduğunu, üretim-tüketim ilişkilerinin değişmesinin mümkün olduğunu düşünüyorum. Tabi bu zaman alacak bir entelektüel çabayı gerektiriyor. Mesela siz bana “90’larda İslam ekonomisi alternatif olabilir miydi?” diye sorsanız, o zaman size evet olabilirdi diyebilirdim. Çünkü o zaman ciddi bir entelektüel çaba vardı. Ama 90’lardan sonra özellikle İslami bankacılığın ortaya çıkmasıyla o entelektüel çabanın nasıl geri plana gittiğini ve bütün çabamızın aynı kapitalizmde olduğu gibi sermayenin hareketinin bir taraftan diğer tarafa aktarma bağlamına sıkıştığını görmek zorunda kaldık. Bu ne yazık ki üzücüdür.

Küçük çabalar büyük sonuçlar doğurabilir: Bu işleyiş Sünnetullah’a uygundur. Ama İslam ekonomisi konusunda “Lâ” olanı söylemeye dair ciddi bir problemimiz var.

Her birimiz kendi alanımızdaki çabalarla eminim ki farkındalıklar yaratabiliriz. Bu, Allah Resulünün geleneği ve aynı zamanda sünnetullahtır. Yani toplumsal değişim hiçbir zaman bütüncül olarak gerçekleşmemiştir. Kur’an’ı Kerim tam ve bitmiş olarak bir seferde gelmemiştir. Toplumların gelişmesi, değişmesi bir süreç içinde olmuştur. Bu bizim için önemli bir öğretici ve stratejidir. Mesela, Seyyid Kutub’un 1960’larda var olanın cahiliye olduğu nitelemesinden hareket ederek yeni bir ekonomi politiği geliştirme çabası içine girmiş olması önemlidir. Çünkü İslam metodolojisi “La İlahe İllallah” tır. İslam ekonomisi bağlamında var olanın “La” olduğunu söylemek konusunda ciddi problemimiz var. İşte biz bunu aşabilsek, Seyyid Kutub’un cahiliyesi bağlamında bakabilsek ve ondan sonra

alternatifin üretilmesi konusunda çaba gösterebilsek belki de alternatifleri üretebilme konusunda daha hızlı davranabileceğiz. Ama biz hep var olan mevcut durum içinde nasıl pozisyon alabiliriz odaklanıyoruz. Tabii bu problem sadece İslam ekonomisi için değil, heterodoks okulların çoğu için de aynı derecede geçerlidir. Zaten heterodoks okullar alternatif yapılarla ya da söylemlerle ortaya çıkıyorlarsa da sonunda ontolojik olarak kendilerini aynı aydınlanmacı ontoloji ile ifade ettikleri için aynı çıkmaza giriyorlar. Belki Marx'ın, 150 sene önceki ciddi şekilde alternatif oluşturma çabasının 90'larda altını oyan da oydu. Ontolojik olarak farklı bir okuma yapmak yerine, yine aynı kodlardan hareketle, insanın ürettiği bilgiyi merkeze alan yaklaşımla devam etmiş olmasıdır.

İslam entelektüel farklı ontolojisini İslam Ekonomisi konusunda da ortaya koymayı başarmak zorundadır. Farklı sonucu, ancak farklı entelektüel dönüşüm sağlayabilir.

Ontolojik anlamda İslam dünyası farklı olduğunu söylüyor, esasen İslam ekonomisi de bu bağlamda farklıdır. Ama ne yazık ki epistemolojik olarak günlük hayattaki pratiğe baktığımızda, kapitalist telakkiyi yırtamıyor ve var olana eklemleme çabası içine giriyoruz. Yani sonuç olarak biz de heterodokslarla aynı problemi yaşıyoruz.

Bu bağlamda entelektüel dönüşümün kaçınılmaz olarak yapılması gerekiyor ki bizim alternatif olarak ortaya çıkarabildiğimiz şeylerin artık bir şekilde sonuçlarını üretebilmesi mümkün olsun. Ancak, özellikle Müslüman dünyadaki eğitim sistemi ve üniversitelerin araştırmalarındaki yetersizlikleri, ne yazık ki bu çaba da bize destek veremiyor. Ama aynı şekilde Batıda da Fukuyama'nın⁶ 1990'larda "tarihin sonu geldi ve neoliberalizm tarihin sonudur" Hegelci anlayışla⁷ ifadesini düşünürsek aslında bir tarafta politik bir projeyi ortaya koymaya çalışıyorlardı. Bu politik projenin sonu olarak da tabii neoliberalizmin hâkim olduğu bir dünyayı kastediyordu. Tarihin sonunun henüz gelmediğini ifade etmek bizim için önemlidir.

6) Yoshihiro Francis Fukuyama, 1952 doğumlu siyaset bilimcisi. 1992 yılında yayınlamış olduğu (The End of History and the Last Man) "Tarihin Sonu ve Son İnsanı" tezisiyle Batı Liberal düşüncesinin insanlığın ulaşabileceği son aşama olduğunu iddia etmesiyle akademik ve politik düzlemde pek çok tartışmanın fitilini ateşlemesiyle bilinmektedir.

7) Fukuyama "tarihin sonuyla" ilgili bu görüşlerini Hegel'in tarih anlayışına dayandırmaktadır. Buna göre ilerlemeci tarih anlayışının bir yansıması olarak liberalizm karşısında faşizm ve komünizmin yenilmesiyle birlikte liberalizmin insanlığın ulaşabileceği en yüksek ve en ideal aşama olduğunu tezini savunmuştur.

ASR Suresi bize tarihin sonunu değil tam aksine kırılma noktasında yepyeni başlangıçların olacağını öğretiyor. Ama inanç, kaliteli iş, hak ve sabır konusunda iyi etkileşim şart. Güçlerimizi birleştirmeliyiz.

Bu bağlamda Asr süresinin zamanın kırılma vaktine yemin ederek başlıyor olması bizim için umut vericidir; iman edip salih amel yapanlar ve aynı zamanda sabredenler. Biz artık inşallah birinci ve ikinci şartı tamamladığımızı inanarak sabır konusunda da zaman içinde yeni entelektüel güçlerimizi bir araya getirebiliriz. Tabi bu sonuçlarla mücadele etme tekniklerini ve alternatif yapılara nasıl geçilmesi gerektiğini ciddi şekilde düşünmemiz gerekir. Bu konuda çabalarımızın organize edilmesi gerektiğini düşünüyorum. İslami perspektiften baktığımızda salgın sonrasında değişim için ne tür öneriler oluşturabiliriz? Bu kısım çok önemli ve benim de uzun zamandan beri üzerinde düşündüğüm bir konudur bu. Bir şekilde alternatif olarak oluşmuş olan güçlerin ciddi bir şekilde organize edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

SA - Sayın Hocam bu giriş için teşekkür ediyoruz. Tabi burada genel olarak şu andaki mevcut durumla alakalı ve bu durumu oluşturan anlayışla alakalı eleştiri dozu yüksek bir analiz yaptınız. Tam böyle bir durumda herkes bir yenilikten bahsediyor. Hatta insanlar pandemiye bir milat olarak kabul ediyorlar. Pandemiden sonra birçok şey değişecek gibi yaklaşımlar var. Aslında bu sizin ifadelerinizde de yer aldı. Kendi kendisine bırakırsanız kapitalizmin kendisini yenilemesine fırsat verecek bir değişimden bahsettiniz. Ama kendi kendine bırakmadan ona bir manifestoyla müdahale ederek ya da bir öneriyle yaklaşılarak bir cesaret gösterilebilirse belki o zaman biraz daha istediğimiz şekilde bazı değişiklikleri sağlayabiliriz. Bu açıdan baktığınızda değişim için pandemi sonrasında dönük olarak İslami perspektiften ne tür öneriler oluşturabiliriz?

MA - Her papa, papalık makamına oturduğunda kendi manifestosunu yazar. Şu anki Papa'nın da "Bizim ortak geleceğimiz"⁸ diye yazdığı çok güzel bir manifesto var. Kilisenin organize ettiği benim de davet edildiğim bir toplantıda entelektüel olarak onların ciddi çabalar içinde olduklarını gördüm. Papa'nın hazırladığı o manifesto çerçevesinde entelektüel bir çaba var. Pratik bir çaba oluşmuş değil ama entelektüel bir çaba var.

8) Burada bir düzeltme gerek. Mehmet Asutay'ın atıf yaptığı metnin orijinali "Laudato si': on care for our common home", "Bizim Ortak Evimizin Bakımı Konusunda" olarak çevrilebilir. Metin 24 Mayıs 2015'te yayınlanmıştır ve Papa bu metinde, tüketiciliği ve sorumsuz kalkınmayı eleştirmekte ve bunların çevresel bozulmaya ve küresel ısınmaya neden olduğunu söyler ve dünyadaki tüm insanları "hızlı ve birleşik küresel eylem" yapmaya çağırır. Bu anlamıyla bu metin kapitalist üretim ve tüketim anlayışına da önemli bir eleştiridir.

90'lardan beri doğrudan İslam ekonomisi çalışan birisi olarak Müslüman dünyaya baktığımızda ne yazık ki bizde o entelektüel çaba yok. Bizim entelektüel çabamız tamamen sermaye üzerinden aynı şekilde devam ediyor. İslam bankacılığı şeklinde ifade ettiğimiz sermaye hareketleriyle.

Entelektüel çabamızı İslam bankacılığı üzerinden sermaye hareketine harcamayalım. Bu çabamızı, fiyatın değil değerler sisteminin belirleyici olduğu bir ekonomik yapıyı inşa etmek üzere yoğunlaştıralım.

Hâlbuki onun arka planı dediğimiz yani İslam ekonomisi benim İslam moral ekonomisi⁹ dediğim ve fiyatın ya da piyasanın belirleyici olmadığı ama değerler sisteminin belirleyici olduğu. He zaman vurgu yaptığım Oscar Wilde'in dediği "her şeyin fiyatını biliyorlar ama değerini bilmiyorlar"¹⁰ ya da başka birisinin ifade ettiği "tek belirleyici fiyatlar değil ama fiyatlar her şey tarafından belirlenir". Yani toplumun değerler sistemi belirler. Ancak o tarafa geçme ve bu tartışmayı yapma konusunda İslam ekonomisi, İslam moral ekonomisi ya da İslami finans konusunda ciddi eksiklerimiz var. Böyle bir manifesto-nun çok önemli olduğunu düşünüyorum. Özellikle şu zamanda Müslüman dünyada dini otoritelerin ortaya çıkarak Papa Francis'in yaptığı gibi bir manifestoyla; Dünya algımız nedir? O dünya algımız neleri içermektedir? Bunun ekonomisi, teknolojisi, politikası vs. nasıldır? sorularının cevap bulduğu bir çalışmayı ortaya çıkarması beklenir. Bunları düşünürken öbür tarafta Papa Francis kendi küçük devleti içinde hiçbir ülkenin egemenliği altında olmayan birisidir. Ama ne yazık ki Müslüman dünyada dini otoritelerin hepsi hâkim olan devletlerin enstrümanı durumundadır. Özgürlükleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla özgürlüklerinin olmadığı ortamda böyle bir manifesto oluşturmaları çok zor.

9) Metin boyunca kullanılan "moral" kelimesini Türkçe olarak "ahlak" kelimesiyle karşılayabiliriz. Ancak Türkçe'de hem yerleşik bir "Ahlak Ekonomisi" kavramsallaştırması tam olarak oluşmadığından hem de Mehmet Asutay'ın burada anlatmaya çalıştığı şey "ahlak" kavramını aşan bir şey olduğundan mevcut haliyle bırakmayı uygun gördük. Ahlak; İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü; bu konularla ilgili ilim dalı olarak ifade edilmektedir.

Bu bağlamda daha doğru bir tercüme daha geniş bir anlam örgüsüne sahip edeb ve çoğulu adab kavramları ile sağlanabilir. Zira edeb; toplum töresine uygun davranma veya iyi ahlak, incelik, terbiye olarak tanımlanır. İslam'da, hayatın her yönünü kapsayan görgü ve ahlak kurallarıdır. Edep, davranış bağlamında, "incelik, görgü, ahlak, terbiye, nezaket, sevecenlik" gibi öngörülen İslami görgü kurallarını ifade eder. İslâmî literatürde edep terimi ilk dönemlerden itibaren özel davranış alanları hakkında kullanılırken ahlâk, tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhî ve mânevî melekeleri, insanın ruhî kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir.

10) Burada Mehmet Asutay'ın atfı yaptığı ifade Oscar Wilde'in "Lady Windermere'in Yelpazesi" isimli oyununda geçmektedir. Burada vezir bir şekilde ifade edilen, Fiyat ve değer birbirinden tamamen farklı iki şey olduğudur ki iktisadın da en önemli tartışma alanlarından birisi değer kaynağı sorunsalıdır.

Öbür tarafta İslam ekonomisi ya da bu tür konularda alternatif sistemlerin geliştirilmesi gerekir. Sadece ekonomi bağlamında değil sosyal, politik ve ekonomik sistemlerin gelişmesi konusunda endişeli olan Müslüman akademisyen arkadaşlar arasında herhangi bir ilişki yok. Bağlantının gelişmesi ve aynı konuda hassas olan insanların bir araya gelerek manifesto oluşturma gayreti içinde olmaları gerekir.

Hatta ben söz konusu o toplantıya katıldıktan sonra Müslüman dünyada birkaç dini otoriteye ulaşarak “bakın burada ciddi bir şey var. Bizim de tarihsel ve aynı zamanda ontolojik tecrübemiz var. Bunun üstünden bir manifesto oluşturabilmeliyiz. En azından Müslümanlar tarafından böyle bir zirve yapılması gerekiyor” demeye çalıştım. Ancak görüyorum ki, ne yazık ki dini otoritelerin böyle bir manifestoyu algılamak konusunda bile ciddi problemleri var.

Bir manifesto üretme telakkisinin gelişmesi gerekir neoliberalizmi, zekatla, sadakayla düzelterek bir yerlere varmaya çalışmak talihsizliktir.

İlginç şekilde kendisini alternatif olarak ortaya koymuş onlarca yıl muhalefette kalmış entelektüellerin ve onların politik uzantılarının iktidara geldiği ortamlarda da farklılıkların ortadan kalktığına ve aynı şekilde refleks geliştirdiklerine şahit oluyoruz. Bunu Kuzey Afrika’da da, Türkiye’de de görebiliyoruz. Ne yazık ki var olanı zekâtla, vakıfla vs. ile organize ederek ya da düzelterek neoliberalizmin sonuçlarını “biraz daha kabul edilebilir hale getirmek ve işi götürmek” çabası var. Türkiye’de 80’lerdeki o yapıyla belki böyle bir manifesto oluşturulabilirdi ama şu an ne yazık ki hepsi harcanmış durumdadır. Dolayısıyla o manifestonun eksikliğini ve Müslüman dünyada bunun bir sorun olarak hissedilememesi gibi bir problemle karşı karşıyayız. Yani siz bunun yokluğunu hissederseniz bu bile başarıdır. Ama ne yazık ki Müslüman dünyada bunun hissedilebiliyor olmasıyla ilgili bir problem var. Mesela İngiltere’de yaşadığım bir tecrübe 90’larda G-7 toplantısı Edinburgh’ta olmuştu. Bütün kiliseler duvarlarına “Fakirliği tarihe gömelim” diye sloganlar asmışlardı. Biz Müslüman birliklerle ve camilerle temasa geçtiğimizde hiçbirinin ne yazık ki olumlu bir tavır sergilediğini göremedik. Bunu anlamakta bile problemler oldu. Bunun ciddi şekilde incelenmesi gerekir.

İnsanın özgürleşmesi, fakirlikten, borçtan ve ihtiyaçtan kurtulabilmesiyle de ilgilidir. İslami özgürleşme teorisine zekât dahi ciddi destek verir. Ama zihnen özgürleşemeyen insanın bu konularda üretebileceği bir şey olmaz. Sultan gölgesinde bu özgürlükler gelişmiyor.

Marx'ın arkadan gelen bir ontolojik tecrübesi ve çerçevesi vardı. Dolayısıyla bir manifesto oluşturabildi. Ben Papayı referans gösterince arkadaşlar şaşırabilirler. Ama ona referans yapmamın sebebi Katolik düşüncenin arkasında "kurtuluş teorisi"¹¹ dediğimiz arkasında bir özgürleşme düşüncesi var.

Mesela bizdeki Allah Resul'ünün borçluluktan Allah'a sığınması gibi "insanın özgürleştirilmesi". Çünkü özgürleşen insan ve bu özgürleşme sadece politik özgürleşme değil yoksulluktan ve ihtiyaçtan da kurtulabilmesi olayıdır. Mesela Ramazan yeni bitti ve biz kendimizi ihtiyaçtan uzak tanımlayabildik. En azından belirli saatler içinde yemeden içmeden özgürleşme sürecini yaşayabildik. Müslüman düşüncenin özellikle büyük imamlardan sonra tamamen fıkıh üzerine gelişmiş olması bir manifestoyu ya da ontolojiyi oluşturabilecek entelektüel teorik alt yapının oluşmasını engellemiştir. Mesela Katoliklikteki o özgürleşme teorisi gibi bir teori elimizde yok. Mesela zekâtın çok detaylı bir fıkhı var. Ama zekâtın iktisat felsefesi var mı? Mesela, zekât niçin vardır? Fakirlik ve insanların güçlendirilmesi için vardır. Yani toplumun hakkını topluma geri vermek demektir. Bunun ekonomik tasavvurda dizayn ettiği bir yapısal bütünlük vardır. Ancak zekât kitaplarında gördüklerimizin hepsi fıkıh üzerinedir. "Bunun hitap ettiği ve ortadan kaldırması gereken fakirlik nedir" konusunda bir şey yoktur. Politik ve moral konuda ne yazık ki dini otorite devletle bir şekilde problemlili olduğu için, devletlerde bunun tartışılmasına izin vermedikleri için moral konuyu getirdiğiniz zaman devletlerin başında sultan da olsa başka biri de olsa meşruiyet meselesi söz konusu olmuştur. İşte bunun düşünülmesini engellemişler. Engellendiği için de tamamen fıkıh üzerinden gitmiştir. Zekâtla ilgili fıkıh çok detaylı tabii bu mükemmel bir şey. Ama zekâtın amaç edindiği fakirliği ortadan kaldırmak ye-

11) Kurtuluş Teolojisi, 1960'larda sosyal hakları yok sayan kapitalist uygulamaların ve zalim diktatörlerin idareleri altında acı çeken fakirlerin, mazlumların ve ezilenlerin haklarını teolojik formülasyonlarla savunmayı destekleyen Hıristiyanların öncülük ettiği, modern bir harekettir. Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi sonrası meydana gelen modern siyasi hareketlerin etkisiyle özellikle Latin Amerika ülkelerindeki Katolik Kilisesi mensupları arasında ortaya çıkmış, dönemin popüler ideolojisi olan Marksist-komünist görüşleri rehber edinmiştir. Bir taraftan otoriter rejimlerin zulmüne, diğer taraftan Katolik Kilisesi'nin halktan uzak ve kopuk merkezî otoritesine karşı çıkan Hareket, Katolik din adamlarının organizasyonu olarak bilinir. 'Kurtuluş Teolojisi' kavramı, ilk defa 1971'de kullanılmıştı. Perulu bir Katolik Cizvit papazı olan Gustavo Gutiérrez, Latin Amerika'nın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasi durumdan etkilenerek kaleme aldığı esere "Teologia de la Liberacion" yani 'Kurtuluş Teolojisi' adını vermişti. (kaynak: <https://www.derintarih.com/dinler-tarihi/kurtulus-teolojisi-hareketi/>)

terince işlenmiyor. Fakirlik neden ortadan kalkmalı? sorusunun cevabının peşine düşülüyor. Bu tür sorular sorulmamıştır. Ama zekât tanımlanmış ve çok detaylı açıklanmıştır. Bu da işte moral sorusunu boşlukta bırakmıştır. Çünkü fakirliği tanımak, fakirliğin ortadan kaldırılmasından bahsetmek bir moral sorundur.

Fakirliği tanımak, fakirliğin ortadan kaldırılmasından bahsetmek bir moral sorundur. Bu bir ekonomi politik sorundur. Bu da sonunda var olan hâkim güçlerin ne yazık ki hoşlarına gitmiyor.

Bir ekonomi politik sorudur. Bu da sonunda var olan hâkim güçlerin ne yazık ki hoşlarına gitmeyen sorular olduğu için Müslüman düşüncenin sadece fıkıh üzerinden gitmesine izin vermiştir. Dolayısıyla bizim önümüzde ciddi bir problem var. Fıkıhın ötesine gidebilme!.. Bir moral ekonomi politikliği oluşturma sorumluluğu şu anki neslin üzerinde duruyor. Çünkü tarihsel olarak oluşmamış bir realite. Bunu söylerken alternatif Heterodoks okullara baktığımızda daha önce dediğim gibi onların da en büyük açmazları aynı ontolojik yapıdan geliyor olmalarıdır.

Marx' da aynı ontolojik kaynaktan hareket etmiş ve aynı zaaf yüklü yere varmıştır. Fark olarak sadece sermayenin yerine emeğin egemenliğini ikame etmiştir. Oysa Tevhid bağlamında bir yaklaşım, kimsenin egemen olmadığı ve her dinamiğin hakkının verildiği bir ekonomi politik önermedir. Bu ilahi ontoloji gereğidir.

Ontolojik yapı insanı tanımlamıştır. Nedir o tanım? Homo economicus dediğimiz kendi faydasını maksimize etmeye çalışan insan. Buradan hareket ettiğiniz sürece işte Marx sermayeyi emekle ifade etmiş ama aynı şeyi yapmış bu seferde emeğin egemenliği söz konusu edilmiştir. Yani sermayenin egemenliği yerine emeğin egemenliğini getirmiştir. Bizim o "tevhid" olarak ifade ettiğimiz hiç kimsenin egemen olmadığı her birisinin tevhid bağlamında eşit alındığı bir düzenin bir ekonomi politikliğin oluşması gibi bir derdimiz var. Tevhid altında hiç kimsenin egemen olması mümkün değil. Dolayısıyla var olan Heterodoks okulların da çarpıldıkları, aşamadıkları nokta kendi ontolojileridir. Bizim entelektüel olarak şanslı olduğumuz bir durum var ki ilahi ontoloji o açılımı bize vermektedir. Son iki aydır birçok yerden farklı söylemler oluştu. Bunlardan bir kısmı ciddi alter-

natiflerden bahsediyorlar. Farklı yaşam ve çalışma tarzları gibi. Farklı organizasyonlarla toplumların değişebilmesinin nasıl motive edilebileceği konusunda çabalyorlar. Ama sonunda dayandıkları nokta ne yazık ki o homo economicus yargısıdır. Şunu söyleyebiliriz; son zamanlarda ortaya çıkan değişik küçük manifestolar ekonomik politik manifestosu değil ama covid sonrası toplum nasıl organize olabilir konusunda ortaya çıkmış manifestolardır. İş ortamlarının organize edilmesi, devletin yetersizliği gibi manifestolar ve bunların nasıl düzenlenmesi gerektiği en azından var olan ortamın iyileştirilmesi gibi bir sonuç da ortaya çıkarabilir. Ama onun dışında sistem değişikliği konusunda farklılıklar getirilebileceğinden emin değilim. O değişikliği yapacak entelektüel ve filozofik yapıyı göremiyorum. Bizim karşılaştığımız en son filozofik değişiklik 70’lerde post modernitenin ortaya çıkmasıydı. Ondan bu yana dünyayı farklı algılayabileceğimiz bir felsefe ne yazık ki ortaya çıkmadı. Mesela post modernizmin, post yapısalcılığın vs. ortaya çıkmasıyla sadece modernite tek bilgi kaynağı olmaktan çıktı.¹² Ama diğer geleneklerin de aynı şekilde bilgi kaynağı olabileceği düşünülüyor. O belli bir paradigmayı değiştirebildi. Sonunda postmodernite de hâkim olmak yerine çoklu (multiple) moderniteler dediğimiz yani hem İslam hem modernite ikisinin karışımı olarak hibrit (melez) yapılar ortaya çıktı. Mesela bizim İslami finansta da olduğu gibi. Dolayısıyla post modernite de egemen olamadı. Şu an karşımıza entelektüel olarak oluşmuş yeni bir felsefe ortaya çıkmalı ki ciddi bir sistem değişikliği yapılsın. Çünkü sistem deyince orada da bir algı, bir tanım problemi var.

Covid sonrası ortaya çıkan alternatif denemeleri çok minik ve yerel seviyede düzeltme talepleri olarak ortaya çıktı. Ancak biz alternatif bir ekonomi politikten bahsediyoruz. Bazen bu lokal çözüm denemeleri gelecek büyük çözümlerin engeli haline dönüşebiliyorlar.

Birçok insan sistem deyince mesela bir fabrikadaki çalışma şeklinden bahseder. O çok yereldir. O üretim-tüketim ilişkilerini, işyerinde insanlar arasındaki ilişkileri, sermayenin emekle olan ilişkisini vs. değiştirmez. Siz o kayış sistemini farklı şekillerde oluşturabilirsiniz. Dünyada bir değişim olabilmesi için bir küresel politik ekonomi sorunu ile karşı karşıyayız. Bu bizim bugün karşılaştığımız bir şey değil. Örneğin kurucu babalar dediğimiz İslam ekonomisinin oluşumunda çok büyük katkıları olmuş insanlara 70’lerde

12) Postmodernizm, modernizmin sonrası ve ötesi anlamında bir tanımlama olarak kullanılmaktadır ve modern düşünceye ve kültüre ait temel kavram ve perspektiflerin sorunsallaştırılmasıyla ve hatta bunların yadsınmasıyla birlikte yürütülmektedir. 20. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan postmodernizm; mimari, felsefe, edebiyat, resim gibi alanlarda kendini göstermiştir. (kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Postmodernizm>)

siz alternatif bir şeyler bulmaya çalışırken ilk tecrübeye 1963'te Mısır'daki Mit Ghamr Banka örneği varken neden 1970'lerde Ticari İslami bankacılık gibi bir şey oluşturduunuz sorusunu sorduğumda ki 70'lerden bahsediyoruz. Herhangi bir Müslüman ülkede gidip birilerine alternatif bir sistemden bahsederek gelin bunu kuralım deseydiniz hiçbir politikacı hiçbir lider sizi dinlemeyecekti. Ama anladıkları bir şey vardı. O da kazanılmış petrol paralarının helal olarak kazanımıydı. Alternatif olarak murabahaya dayalı bankacılığı onlara kabul ettirebildik. Ama o kısa süreli çözüm artık bizim için İslam bankacılığı İslam tarihinin sonudur gibi bir yaklaşımla algılandı. Bu da bizim entelektüel olarak gelişmemizin önüne çok büyük bir problem olarak yerleşti.

Umutsuz değilim. Çünkü Kur'an bize umudu tavsiye ediyor. Ama dediğim gibi iman, salih amel ve sabır ki salih ameli doğru yaptığımızı varsayarak entelektüel güçlerimizi bir şekilde bir araya getirmemiz gerektiğini düşünüyorum. İşte bu noktada farklı neler yapılabilir? sorusuna cevap arayabiliriz.

İnsanlar onurlarını yitirmeden, hayatlarını nasıl kazanmalı? Bunlar önemli sorular ama asıl soruyu gölgelememeli? Kapsamlı bir ekonomi politik üretmek ise asıl endişe olmalı.

Bir tarafta İslam ekonomi politiği, bir İslam moral ekonomisini nasıl oluşturabiliriz çabası diğer taraftan var olan sistemde insanların daha çok onurlarını yitirmeden yaşamalarını nasıl sağlayabiliriz, kısmını da düşünmemiz gerekir. Tabi bunu yaparken de Marksistlerin nefret ettikleri kapitalistlerden çok sosyal demokratlar olmuştur. Çünkü var olan sisteme meşruiyet getirmişlerdir. Kapitalizmin biraz daha insancıl olmasını sağlamışlardır. Dolayısıyla bizler de İslam ekonomisi çalışmaları çabası içerisindeyken var olan neoliberalizmi biraz daha kabul edilebilir yapma gibi bir durumla karşılaşabiliriz. Covid-19'dan sonra milyonlarca insanın ciddi şekilde günlük hayatlarını idame ettirip ettiremeyecekleri gibi bir realite var. Var olan sosyal sözleşmeye rağmen devletlerin de yetersizliği ki bir şekilde onlarla ilgili çözümler bulmamız gerekirken öbür tarafta entelektüel yapımızın yeni bir manifestoyla ciddi ve acil şekilde oluşturulması gerektiğini düşünüyorum. Papanın manifestosunun Müslüman dünyada okunmasını da bu gerekçeyle tavsiye ediyorum.

SA - Şu ana kadar sizin yaptığınız ya da yaptırdığınız çalışmalarda bu manifestoya zemin oluşturabilecek ya da ona doğru gidebilecek bir kısım konu başlıkları veya bir kısım başlangıç adımlarına ilişkin başlıklar oluşmadı mı? Kapitalist telakki sürekli eleştirilerek karşısına konuşturılmaya çalışılan ve bizim düşünce dünyamıza ilişkin bir kısım sinyaller oluşuyor, diye düşünüyoruz. Bu istikamette neler söylemek istersiniz?

Homoeconomicus hangi yönden baksanız maksimizasyonu sağlamak amacını güder. Biz, her şeyin hakkını vermeye odaklı “kıst” kökenli iktisattan bahsediyoruz. Mizan’ı amaçlayan ekonomi politik.

MA - Biz yaptığımız çalışmalarda İslami finans ya da sermaye hareketliliğini temel alan bir yaklaşımdan çok toplumsal bir ekonomi politik projesi olarak olayı algılamaya çalışıyoruz. Çünkü bence İslam’ın ifade ettiği –bugünkü tabirle ifade etmeye çalışırsam—ya da onu çerçeveye oturtmaya çalışırsak o “İslam’ın ekonomi politikidir”. Bu da, temelinde “La İlahe İllallah” olan bir metodoloji ile ortaya çıkmıştır. Var olanı reddetmek ve arkasından hemen alternatifini söyleyebilmek. “La” işte Seyyid Kutub’un yaptığı o cahiliye nitelmesi. Ama arkasından da alternatifi söyleyebilmek. İslam moral ekonomisi dediğimde bunu yapmaya çalışıyoruz. 1960’larda böyle bir çaba içine girmiş olan ve her zaman saygıyla ve vefat edenleri rahmetle andığım kurucu babaların “İslamileştirme” sürecine girmiş olmaları tabii böyle bir hareketi geliştirerek bizim önümüzü açtılar. Ancak, “İslamileştirme” süreci içinde onu “economics” olarak ifade etmeleri ne yazık ki aynı zamanda bizim açmazımız haline geldi. Çünkü İngilizcede ve bütün dünyada kullanılan “economics” kelimesi ile Türkçede iktisadı kastediyoruz ama iktisat derken “economics” olanı ile ifade ediyoruz. Yani iktisadın asıl amacını değil ve yine orada “homo economicus” kendi faydasını maksimize etmeye çalışan insandan bahsediyoruz ve bu arada sermayeyi merkeze alıyoruz. Ama aslında onun karşılığı “iktisat” kelimesi ki Arapça’da “kast” dan ya da “kıst” tan geliyor. Bu bağlamda toplumda dengeyi, adaleti oluşturmak, her şeyin hakkını vermek anlamına gelir. Dolayısıyla bunun maksimizasyonla hiçbir alakası yoktur. Bizim ifade etmeye çalıştığımız İslam ekonomisi, işte manifestomuzun temelinde o mizan olayını geri getirmek kastıyla, iktisadın ifade etmeye çalıştığı paradigmayı merkeze getirerek o paradigma çerçevesinde tevhidi bağlamda İslam politik ekonomisi manifestosu oluşturmaktır. Onun içeriğini de İslam moral ekonomisi dediğimiz piyasaların ya da fiyatların belirlediği ekonomi politik değil, değerler bütünüünün belirlediği bir ekonomi politik olsun istiyoruz.

İslam ekonomisinde değer teorisinin üretim teknik modelini geliştirmemiz gerekiyor. Üretimde ‘paydaşların hakkı sorunu’ kritik bir meseledir. Belirleme yetkisini ne sadece emek ne sadece sermaye yapabilir. Belirleme yetkisi Allah’a aittir. Diğer bileşenler alt bileşenlerdir. Onlar birbirine egemen kılınmamalıdır.

Bu bağlamda yaptığımız çalışmalarla o manifestonun alt yapısını oluşturabilmek için bir çaba içerisindeyiz. Ancak bazı konular maalesef atlanıyor. Örneğin değer nedir? Değer derken yani üretimde oluşmuş değer nedir? Elimizdeki kalemin üretiminde hangi faktörleri, hangi kaynakları kullanıyoruz? Bunun sonucunda kim neyi nasıl alacak. Değeri nasıl oluştururuz. Bunun tanımlanması gerekir. Mesela biz bunu İslam ekonomisinde yapamadık. Hemen bankacılığa geçtik.

Sermayeyi birisi bir İslam bankasına getiriyorsa bunu işleten ilişkisi ve değer nasıl kurulur, bunların tanımlanması gerekiyor. Değerin tanımlanması gerekiyor. Bunu tanımlayabilmek için de tabii üretim teknikleri modeli oluşturmamızı gerektiriyor. Bu konuda Kur'an ve Sünnet bize ne diyor? Nasıl bir model geliştirebiliriz kısmına bakmamız gerekiyor. Kapitalizm size üretim tekniği modeli olarak sermaye ve emek demiştir ve o şekilde tanımlamıştır. Sermaye dominanttır ve sermayenin belirlediği diğer kısmı da emek alır. Ama onun tersi olarak komünist manifesto aksini yaparak merkeze emeği getirmiştir. Değeri üreten emektir ve her şey emek üzerinden tanımlanır. Kapitalizmde değeri üreten sermayedir ve her şey sermaye üzerinden tanımlanır. Ama İslam tevhide çerçevede hiçbir alt egemenliği kabul etmez. Allah tek egemen olandır. Dolayısıyla onun altında üretime giden bütün faktörlerin arasındaki ilişkilerin aynı düzlem içinde yatay olarak tanımlanması gerekmektedir. Ne sermaye emek üzerine ne de emek sermaye üzerine dominant olmayacak şekilde üretim teknikleri ve sadece emek, sermaye ile sınırlı değildir. Örneğin zekât, üretim modelinin de tekniğinin de bir parçasıdır.

Üretim bileşenlerinde 'toplum payı' önemlidir ve bunu Allah belirliyor. Diğer paydaşlar aralarında anlaşabilirler ama bunu Allah belirliyor. Zekât örneğinde olduğu gibi. Toplum hakkının tediyesi olmazsa olmazdır.

Kapitalizmde sermaye-emektir. Marksizmde üreten emektir ama İslam'a baktığınızda sermayeyi arka plana itmediği gibi egemen de yapmaz ama emek önemlidir. Onun yanında üçüncü bir faktör olarak da toplum vardır. Dolayısıyla sizin üretim faktörünüz ikili ya da tekli değil toplumu da içine almalıdır. Örneğin emeğin ve sermayenin ne alacağını Allah, Kur'an'da tanımlamamıştır. Bize sadece onun normatif yapısını vermiştir. Adalet üzerinde dengeyi bozmayacak şekilde herkesin üretilmiş olan fazladan hakkını almasından bahseder. Ama toplumun hakkına gelince Allah onu doğrudan belirlemiştir. O da zekâttır. Siz var olan kaynaklara göre üretim tekniğinizde emek, sermaye ilişkisini belirleyebilirsiniz. Ama toplumun ilişkisini Allah belirlemiştir ve bu üretim tekniğinin bir parçasıdır. Her ne

kadar Marksizm sosyalizasyondan bahsederse de toplumun hakkını ancak emek üzerinden tanımlamıştır. Ama İslam, bütün faktörleri kabul ettiği gibi toplumu ana paydaş olarak üretim tekniğinin içinde değer üreten faktörlerden birisi olarak kabul etmiştir. Toplumun hakkının topluma verilmesi gerektiğini söyler. O bağlamda bizim politik ekonomimizde ciddi bir farklılık vardır. Bunun sebebi sadece fakirlik, zekât olayı değildir. Bütün kaynakları yaratan Allah'tır. Özel işletmeler de Allah'ın yarattığı ve toplumun hakkı olan kaynakları kullanarak değer üretirler. Ancak onu kendi küçük paydaşlarıyla emeğin de dâhil olduğu ama kendi çerçevelerinde küçük paydaşlarla bölüşmek yerine Allah'ın herkesin kullanımı için yarattığı kaynaklardan diğerlerinin mahrum olmasını engellemek için zekâtı üretim metotlarına dâhil ederiz. Bizim politik ekonomimiz bu bağlamda çok daha dinamik bir politik ekonomiyi ve farklı bir manifestoyu ifade eder. Zekât bu politik ekonomide moral ekonominin bir parçası olarak artık sadece üretim yapıldıktan sonra insanlar gelirlerini ve kazançlarını oluşturduktan sonra fakirlerin hakkını fakirlere vermek değil ama ondan önce üretim tekniği olarak üretim süreci içinde bir paydaş olarak yer almak zorundadır.

Bu bağlamda insanların iyiliklerinin ve hayırseverliklerinin bir göstergesi değil ama o üretim tekniğinin bir zorunluluğu olarak kendisini ifade etmek zorundadır. Dolayısıyla bir üretim teknikleri modeli ve bu üretim teknikleri içinde değer nasıl oluşur kısmını cevaplamak, bu çerçevede değerın kaynağı nedir ve arkasından dağıtım nasıl olur? Kim neyi ne kadar hak eder? Bizim de bu alt başlıklardan hareket ederek oluşturmaya çalıştığımız ciddi bir manifesto var. Umutsuz değilim. Ancak öbür taraftan çok küçük bir grupta aynı dili kullanabiliyoruz. Ne yazık ki birçok arkadaşımız araştırmalarını İslam bankacılığı üzerine çevirmiş durumdalar. Bu entelektüel tarafın gelişmesi ne yazık ki boş kaldı. Benim bunu bir kişi olarak söylemiş olmam yerine, örneğin Vatikan'ın yaptığı gibi dini otoritelerimiz de ortaya çıkabilse ve bir zirve yapılabilseler çok daha etkili olur.

Konumuzun sadece, İslam bankacılığıyla sermayenin el değiştirmesinden ibaret olmadığını, esasen “Allah’a verilmiş çok daha büyük bir sözümüzün olduğu” gerçeğinin var olduğunu herkese söyleyebilesek!...

Covid'ten sonra alternatif olarak Müslüman dünyanın da farklı bir söylemi var diyebilseler. İnsanlara umut olması bağlamında olayın sadece İslam bankacılığıyla sermayenin el değiştirmesinden ibaret olmadığını, esasen Allah'a verilmiş çok daha büyük bir sözün olduğu gerçeğinin var olduğunu söyleyebilesek. Böyle bir manifesto ortaya koyabilsek çok daha fazla memnun olacağım.

Ayrıca var olan ekonomi içinde neleri farklı yapabiliriz kısmına da bakmamız gerekir. Mesela, modernite ile oluşmuş kapitalizmde, matematiksel olarak her sene şirketlerin, sermayenin, her şeyin büyümesi gerekiyor. Yaşadığımız bu günlerde de gördüğümüz gibi aslında bu mümkün değildir. Bunun için dünyadaki kaynakları o kadar çok metalaştırmanız gerekiyor ki, tahmin edilemez. Zaten emeği metalaştırdık. İnsan artık bir meta olmuş durumdadır. Öbür taraftan kaynaklar yetmiyor. Dolayısıyla üretimdeki bu lineer büyümenin sonsuza kadar yürümesinin mümkün olmadığını artık herkes fark etmiştir. Bu çerçevede yaptığımız çalışmalardan birisi de “degrowth” (küçülme) dediğimiz büyümezlik durumu hatta daralma durumlarıdır. Alternatif olarak bu “degrowth” dediğimiz lineer büyümenin tersi belki döngüsel ekonomiye gidebilmektir. Yani çocukluğumuzda yaşadığımız ayakkabılarımızın, giysilerimizin tamir edilmesi vs. gibi. Siz artık daha ne kadar zulüm edebilirsiniz ki kaynakların etkinliğini arttırabilirsiniz. Artık o sınıra gelmiş durumdayız. Dolayısıyla “degrowth” ilgili ciddi çalışmalarında yani lineer büyümenin aksine döngüsel ekonomik anlayışın ya da yavaş yavaş gerilemeye doğru giden bir ekonomiye gerek var. Bunun sistem içinde bir realitesi var.

Artık büyüme tabusundan kurtulmalıyız. “Büyümeme - degrowth” ve “manevileşme - dematerialize” materyalin azaltılması kavramları ekonomi politüğimizde yer almalıdır.

Geçenlerde konuştuğumuz biri “İstanbul’da mahallemizde şimdiye kadar insanların hiç bu kadar alışveriş yaptığını görmemiştim” dedi. Yani insanlar o kadar çok dışarda yiyorlar ki gıdalarını alıp eve getirdikleri ortam bile ortadan kalktı. Sosyal formasyon, aile ortamı, ailenin bir arada yemek yemesi vs. bunlar ciddi moral ekonomi konularıdır. Herkesi AVM’lere yönlendirdiğiniz zaman böyle problemlerle de karşı karşıya kalıyorsunuz. Tabi bunun sonucunda insanlar ciddi şekilde borçlanıyorlar. Örneğin Türkiye’de nüfusun % 54’ünün kredi kartı borcu varken Türkiye’den elli sene önce kredi kartı kullanmaya başlamış olan Amerika’da bu oran %34’lerdedir. Bu tüketimi geriye çekebilmekle ilgili gayret göstermemiz gerekiyor. İslam’daki “israf” kavramı aynı şekilde ancak ihtiyacı ile kendisini ifade edebilmesi ve o ihtiyacını nasıl tanımlandığı konuları üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Bu sadece İslam ekonomisi bağlamında değil ama var olan ekonomide yani Türkiye ekonomisinde de bunu yapmak zorundasınız. Bunun yanında “dematerialize” (manevileşmek/kaydileştirmek)¹³ dediğimiz üretimde kullanılan materyallerin

13) Ekonomide “kaydileştirme”, toplumda ekonomik işlemlere hizmet etmek için gerekli olan malzeme miktarındaki mutlak veya görelî azalmayı ifade eder. Yaygın olarak, “kaydileştirme” daha azla daha fazlasını yapmak anlamına gelir. (kaynak: [https://en.wikipedia.org/wiki/Dematerialization_\(economics\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Dematerialization_(economics)))

azaltılması olayıdır. Özellikle tüketim ekonomisinin geliştiği neoliberal zamanlarda materyal kullanımı ciddi şekilde artmış durumdadır. Hem “degrowth”¹⁴ küçülme, küçülme olmasa da geriye gidiş, lineer büyümenin aksine bir döngüsel ekonomi ve bir daralma ekonomisi özellikle kişisel tüketimde bunu yakalayabilmek öbür tarafta üretimde ciddi şekilde materyallerin azaltımı yani daha az materyal kullanarak yapabilmek lazım. Ayrıca ihtiyaç denen şeyin de yeniden tanımlanması gerekiyor. Bir yanda İslam politik ekonomisi ve moral ekonomisi manifestosu öbür tarafta bütün dünyada insanların hayatlarını tekrar nasıl organize etmeleri gerektiğiyle ilgili yeni bir yaklaşımın oluşması gerekiyor.

Aslında dayanışmacı ve yardımlaşmacı ekonomi politik fitridir. Bu covid sürecinde gördük ki homo-economicus toplumlar dahi ciddi yardımlaşma performansı gösterdiler. İslam ise bunu zaten temel politika yapmıştır. Ensar-Muhacirin kardeşliği bir ekonomi politiktir.

Covid’le gördüğümüz bir diğer faktör de toplumsal dayanışmadır. İslam’ın çok merkeze aldığı o toplumsal dayanışmanın ne kadar önemli olduğunu gördük. Biz moral ekonomisinden bahsederken insanlar bunun hep bir ütopya olduğundan bahsettiler. Ancak Covid’de ya da Ramazan’da da gördüğümüz gibi bu tür bir dayanışma kültürü toplumların hepsinde var. Covid’le bunu bizde mahallelerimizde gözlemledik; yaşlılarla ilgili olarak, onların ihtiyaçlarının karşılanması hususunda farklı bir dayanışma ortaya kondu. Dolayısıyla homo economicus olmuş bir toplumda bile artık o dayanışmanın öne çıktığını görüyoruz. Bu bizim geleneğimizde çok önemlidir. İslam’ın merkezindeki o sosyalleşme ki biraz önce zekâttan bahsetmiştik. Ama onun dışında hayır kurumlarının oluşması da çok önemli bir faktördür. Ama aynı zamanda İslam politik ekonomisinin Allah Resulünün tecrübesinde olduğu gibi dayanışmacı ve paylaşımcı ekonominin ne kadar temel olduğunu görürüz. Örneğin Muhacir Medine’ye gittiğinde Allah Resulü Ensar ve Muhaciri birbirleriyle ortak yaptı. Bu hayırseverliğin ötesinde bir ekonomi politiktir. Dayanışmaya ve paylaşımaya dayalı bir ekonomi politığıdır. Manifestonuzun önemli bir kısmı, dayanışmacı ve paylaşımcı ekonominin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bu da sermayenin ya da herhangi bir faktörün egemen olmasını ortadan kaldıran bir faktördür. Manifestomu-

14) Degrowth terimi, hem politik, ekonomik ve sosyal bir hareketin hem de ekonomik büyüme paradigmasının eleştirisini formüle eden bir dizi teori için kullanılır. Politik ekoloji, ekolojik ekonomi, feminist politik ekoloji veya çevre adaleti gibi çeşitli düşünce biçimlerinden gelen fikirlere dayanmaktadır. Degrowth, küresel tüketimi ve üretimi (sosyal metabolizma) azaltma ihtiyacını vurgular ve GSYİH yerine refahın göstergesi olarak sosyal ve adil ve ekolojik olarak sürdürülebilir bir toplumu savunur. Degrowth, özerklik, bakıcılık çalışması, öz-örgütlenmesi, ortak alanlar, topluluk, yerel üretim, iş paylaşımı, mutluluk ve şenlik ve ziyafetin önemini vurgular. (kaynak: <https://en.wikipedia.org/wiki/Degrowth>)

zun değişik şekillerde hem kendine özgü ama öbür tarafta içinde bulunduğumuz Müslümanların hayatlarını ya da daha geniş çerçevede insanların hayatlarını daha iyi nasıl yapabiliriz ile ilgili söyleyebileceğimiz ve oluşturmaya çalıştığımız oldukça şey de var. Bir taraftan entelektüel çabanın yetersizliği konusunda ne kadar şikâyet ediyorsam da nüvelemiş o manifestonun alt kısımlarının yavaş yavaş oluşmaya başladığını söyleyebilirim.

SA - Kapitalizmin insan zihnine yüklemiş olduğu şu anda da sizin de eleştirdiğiniz bir kısım konularda insanlar için cazip gelen unsurlar var. Ama eskaza bizim önerilerimiz arasına tam olarak girecekse insanlar için sempatik gelmeyecek önerilerden bahsediyor: Mesela büyüme dediğimiz konu; hem ülkeler için hem de şirketler için önemli bir motivasyon kaynağıdır. Tüketim fazlalığı insanlar için çok fazla mutluluk vericidir. Bunları geriye döndürmek, ya da stabil hale getirmek gibi önerilerden bahsediyorsunuz. Bunlar aynı zamanda insanların kabulü ile anlam ifade edeceği için meselenin bu tarafını nasıl çözümleriz? Yani insanları bu konulara nasıl ikna edebiliriz?

MA - Bu da bizim ütöpik olarak eleştirildiğimiz konu ama ben onun ütöpik olduğunu düşünmüyorum. Türkiye'nin de imzaladığı, Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konan ve hemen hemen her ülkenin altına imzasını koyduğu 17 madde halinde kendisini ifade eden "sürdürülebilir kalkınma amaçları"¹⁵ var. Bu sürdürülebilir kalkınma amaçlarına baktığınız zaman bizim söylediklerimizin bir kısmının da bu amaçlar arasında yer aldığını görüyoruz. Bu amaçlar arasında fakirlikten tutun çevreye, çevreden tutun insan gelişmişliğine kadar bir dizi konu var.¹⁶ Tabi bu kalkınma araçları üzerindeki felsefi tartışmayı bir tarafa bırakırsak o konuda çekincelerim var. Ama onun dışında bu da gösteriyor ki dünyada da bir arayış var. Ama bu arayışı var olan paradigma içinde yapmak istiyor; bir tarafta üretimi büyütelim ama büyütürken de bu 17 amaç çerçevesinde yapalım bunu. İnsanların fakirleşmesini azaltalım, enerji kullanımını azaltmaya çalışalım, çevreye daha az

15) Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), diğer bir deyişle Küresel Amaçlar, yoksulluğu ortadan kaldırmak, gezegenimizi korumak ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak için evrensel eylem çağrısıdır. Bu 17 Amaç, Binyıl Kalkınma Hedeflerinin başarılarının üzerine inşa edilmekte; bir yandan da diğer önceliklerin yanı sıra iklim değişikliği, ekonomik eşitsizlik, yenilikçilik, sürdürülebilir tüketim, barış ve adalet gibi yeni alanları içermektedir. (kaynak: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>)

16) Ağustos 2015'te 193 ülke aşağıdaki 17 hedefe uyacağına ilişkin rıza göstermiştir:

1. Fakirliğe son
2. Açlığa son
3. İyi sağlık durumu
4. Kaliteli eğitim
5. Cinsiyet eşitliği
6. Temiz su ve hijyen
7. Yenilenebilir ve uygun fiyatlı enerji
8. İyi işler ve güçlü ekonomiler
9. Yenilikçilik ve iyi altyapı
10. Eşitsizlik azaltılmalıdır

zarar verelim vs. Bir tarafta biz daha nasıl temiz üretim yapabiliriz. Yaptığımız üretimde daha nasıl az plastik kullanabiliriz vs. Her ne kadar felsefi olarak eleştirsem de bir şekilde sürdürülebilir kalkınma amaçları da aslında realitenin kendisini bastırıldığının farkındadır. Dünya artık o sınıra doğru geliyor. Allah elbette ki insanların ihtiyacı olan bütün rızkı yaratmıştır. Ama rızka ulaşma noktasında problemimiz vardır. Dolayısıyla eğer uluslararası bir organizasyon olan Birleşmiş Milletler ve Dünya kalkınma bankası bunların artık üretim tekniklerinin ve tüketim tarzının dünyanın kaldıramayacağı bir seviyeye geldiğini kabul etmişse bizim zaten kadim geleneğimiz ontolojik olarak nasıl davranmamız gerektiğini söylemiştir. Artık üretimde farklı teknikleri göz önüne almanız gerekiyor. Belki bundan elli sene önce fabrikanızın yakınındaki bir dereyi yaptığınız üretimle çok rahatlıkla kirletebilirdiniz. Bunu bugün yapmanız mümkün değil. Çünkü yaparsanız cezalandırılacaksınız. Onun için alternatif olarak ne tür teknolojiler geliştirilebilir vs. konuları tartışılıyor. Çevre üzerine baskının azaltılması konusunda ne yapılabilir; toplumsal faydaya nasıl katkıda bulunabilir; sosyal sorumluluk projeleri ve sosyalleşmeye doğru neler yapılabilir.

Gerçek bir muhasebeye ihtiyaç var. Durmak ya da bir adım geri atmak gerekiyorsa bunu yapmak lazım. Eğer yapılmazsa o zaman covid ve benzeri olaylar zaten geri adım attırırlar.

Tabi burada yine ciddi bir eleştiri var. Bu şirketler, bu fabrikalar, bu tür iş yerleri sonunda bu tür konularda biraz daha farkındalık göstermeye çalışıyorlar çünkü sonunda hala kârlarını maksimize etmeye çalışıyorlar. Meşruiyet kazanmaya çalışıyorlar vs. Resmi olarak artık işlerin eskiden yapıldığı gibi yapılamayacağı öğrenildi. Dolayısıyla herkes daha az materyal kullanarak daha az üretim ve tüketim yapabilir. Belki büyümeyi küçültmeden döngüsel ekonomi içine nasıl girebiliriz yönünü sorgulamak gerekir. Yani söylemeye çalıştığım şey aslında “ben kabul etmiyorum, ben olduğu gibi gideceğim” olayı değil ama bizim hayatımızı devam ettirebilmemiz konusunda problemlerimiz var. Zaten herkes bir adım geri atmak zorundadır. Covid-19’da olduğu gibi yani siz ekonominizi tamamen hizmet endüstrisine kaydarmışsınız ve işyerleri ve dükkânlar kapalı. Yeni oluşan bu paradigma gereği herkesin bir adım geriye atması gerektiğini düşünüyorum. Ben inanıyorum ki biraz önce verdiğim örnekteki gibi insanlar artık gıda alışverişleriyle eve

-
11. Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar
 12. Kaynakların sorumlu bir biçimde kullanılması
 13. İklim konusunda faaliyete geçme
 14. Sürdürülebilir okyanuslar
 15. Sürdürülebilir toprak kullanımı
 16. Barış ve adalet
 17. Sürdürülebilir gelişme için ortaklıklar

gidebiliyorlarsa inşallah bu Covid-19 sonrasında bir davranış olarak gelişebilir ve yaygınlaşabilir. İnsanın toprakla olan ilişkisinin gelişmesi konusunda özellikle hem Türkiye’den hem de dünyanın değişik yerlerinden değişik hikâyeler takip ediyorum. İstanbul’da, Londra’da ya da Paris’te lüks hayatlarını bırakıp toprağa geri giden insanların hikâyesi. Covid-19’la birlikte yemek sektörlerinin geriye atıldığını gördük. En son teknolojilerle üretilen insan kıyımı yapabilecek mekanizmaları geliştiren ülkeler ne yazık ki bir doktorun ya da hemşirenin giyeceği kıyafetleri yapamıyorlar. Bu, bize bir şekilde realitelerin farklı yerlerde olduğunu gösterdi. Sermaye üzerinden büyüme, bir tane önlük bile üretemeyecek duruma getiriyor. Bu ve bunun gibi durumlardan dolayı farklı çevrelerde bazı sorular sorulabilecek. Ama bu soruların sonuç üretebilmesi için var olan ekonomi politiğin de kendisine biraz çeki düzen vermesi gerekir. Özellikle dünyanın her tarafında popülist sağcı ekonomi politikalarıyla ne yazık ki toplumların beklentilerine cevap verilemediği ile ilgili bir realiteyle karşı karşıyayız. Burada da toplumsal gücün ciddi şekilde organize ve taraf olması gerekiyor. Polanyi, “Büyük Dönüşüm”¹⁷ kitabında piyasa ekonomisinin gömülükten uzak tamamen kendi başına işleyen ve fiyatı belirleyen konumunda hakim olduğu bir ekonomiden bahseder. Tarihsel olarak ekonomilerin gömülü olduğunu her toplumun kendi sosyal formasyonu içinde ekonomiyi belirlediğini söyler. “Fiyatı belirleyen toplumdur. O bağlamda fiyat kendisini dayatmaz” der. O moral ekonomi içinde Bourdieu’nun dediği gibi “fiyat her şeyi belirlemez ama her şey fiyatı belirler”. Ancak piyasa ekonomisinin çıkmasıyla kendisini nasıl hâkim kıldığı bir realite içindeyiz. Zaman içinde ortaya çıkan değişik kurumların örneğin sendikaların piyasaya karşı işçi kesimini kurtarmayı amaçladığı, çevre ile ilgili sivil toplum kuruluşlarının çevreyi korumaya çalıştığını görüyoruz.

İslam ekonomisi hareketinin yapmaya çalıştığı şey; insanı, emeği, çevreyi ve diğer faktörleri kapitalizmin zincirinden kurtarabilme çabasıdır.

İslam ekonomisi hareketinin de 1960’larda Polanyi’nin sosyal korumacı hareketlerin ortaya çıktığı zamanlardan hareket edersek aslında İslam ekonomisinin de yapmaya çalıştığı odur. İnsanı, emeği, çevreyi ve diğer faktörleri kapitalizmin zincirinden kurtarabilme çabasıdır. Oluşmuş olan üretim teknikleri ve tüketim kalıpları Türkiye’de ve dünyada

17) Türkçe çevirisi İletişim Yayınları tarafından basılmıştır. İlk kez 1944’te ‘vahşi kapitalizm’in kalesi Amerika’da yayımlanan Büyük Dönüşüm şu cümleyle başlar: ‘Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü. ‘Karl Polanyi’nin çöktüğünü ilan ettiği ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının can damarı ve temel biçimlendiricisi, kendi kurallarına göre işleyen piyasaydı; emek, toprak ve parayı metalar haline getiren ve insan toplumlarını uluslararası düzeyde eşi görülmemiş bir kurumsal tekdüzeleşme içinde kendine kayıtsız şartsız bağımlı kılan piyasa sistemi. (Tanıtım Bülteninden)

özellikle 72'deki "Washington Mutabakatından"¹⁸ sonra oluşan neoliberal politikaların çerçevesinden çıkarılması gerektiğini artık herkes, özellikle bu sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla, bir şekilde kabul etmiştir. Artık işverenlerimiz de şirketlerimiz de ciddi bir şekilde paradigmalarını değiştirmek zorundalar. Bu şekilde yaşamaları zaten artık mümkün olmayacaktır.

Covid-19'un en kritik etkilerinden biri belki de özel sektörün karakterini değiştirmek olacaktır. Güçlü devletlerin ortaya çıkması ve özel sektörü de onların belirlemesi söz konusu olabilir. Ya da tam tersi de olabilir."

Covid-19'dan sonra var olan sistem içindeki ekonomi politikaları ciddi şekilde zorlanacaktır. Bir, belki çok güçlü devletler ortaya çıkacak ve bu devletler özel sektörü belirleyecekler. Çünkü şu anda bütün ülkeler ciddi şekilde borçlanıyorlar. Örneğin İngiltere'de işçilerin maaşlarının %80'i Ekim'e kadar devlet tarafından ödenecek. Paraları yok elbette. Tabii borçlanacaklar. Bunları özel sektöre ödemeye kalkacaklar ki yapmaları mümkün değil. Çünkü ellerinde hiçbir şey yok. Ya 60'lardaki gibi millileştirme politikalarıyla güçlü devletlerle karşılaşacağız. Ya da tamamen özel sektöre teslim olmuş devletlerle karşılaşacağız. İki uç arasında hangisi hâkim olacak konusunda emin değilim daha doğrusu kimse emin olamıyor. Zira herkesin farklı beklentileri var. Burada Müslüman toplumlar bir erdemlilikle ortaya çıkabilseler ve farklı bir üretim ve tüketim modeliyle kendilerini ifade etseler çok daha başarılı olacaklar. Ama Müslüman toplumdaki tüketim ve israf Batı'daki ülkelere çok daha fazla. Örneğin İsveç kendi çöpünü çevrim içine almakla yetinmedi. Dünyanın çeşitli ülkelerinden israf edilmiş malzemeleri alarak kendi ekonomisi içine kazandırabildi. Artık bu konuda ciddi teknolojiler geliştirebilmiş ülkeler var. İskandinav ülkelerine baktığınızda bu lineer büyüme yerine doğrudan döngüsel bir ekonomiye doğru geçiş yaptığını görüyoruz. Aldıkları çöpü dönüştürdüklerini gözlemliyoruz. Dolayısıyla artık bunun da bir paradigma olarak yayılacağını düşünüyorum. Böylece eşyaya aramızdaki ilişkiyi artırabilecek mekanizmaları geliştirebiliriz.

18) Washington Konsensüsü, ABD ve diğer G-8 ülkeleri tarafından kabul edilen; IMF, Dünya Bankası ve WTO tarafından dayatılan neo-liberal ekonomi politikalarıdır. IMF ve Dünya Bankası'nın standart paketi hâline gelmiştir. Latin ülkeleri için oluşturulmuş ama zamanla genele şamil olmuştur. (kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Washington_Konsens%C3%BCs%C3%BC)

Eşyayla ilişkimiz sıfırlanmış durumda onun için değeri yok. Çünkü hepsi metalaştırılmıştır. Elimizdeki kredi kartlarıyla nereden istersek gidip alabiliyoruz. Meta ilişkisini yeniden oluşturmamız gerekiyor. Çünkü bu ilişki olduğu zaman israfla ilgili problem de ortadan kalkar.

Eşyayla ilişkimiz sıfırlanmış durumda onun için değeri yok. Çünkü hepsi metalaşmış durumda elimizdeki kredi kartlarıyla nereden istersek gidip alabiliyoruz. Meta ilişkisini yeniden oluşturmamız gerekiyor. Çünkü bu ilişki olduğu zaman israfla ilgili problem de ortadan kalkar. Dün okuduğum haberde Türkiye’den bir holding ilk çeyrekte %365 kâr yapmış. Bu Türkiye ekonomisi içinde kabul edilemeyecek bir şey. Yani bir tarafta insanları asgari ücretle yaşamaları için zorluyorsunuz. Diğer tarafta %365 kâr. Bu da bize üretim tekniğinde ciddi bir problem olduğunu söylüyor. Mesela Amazon’un sahibi 180 milyar dolar servet oluşturmuş. Normal şartlar altında bunun olması mümkün değil. Normal olmayan dengenin dışında bir zenginleşme var. Şirketlerimiz de mevcut paradigmalarını gözden geçirmek ve yeni paradigmalar oluşturmak zorundalar. Ama bunun için sivil toplumun ciddi bir şekilde organize olması gerekiyor.

İslam Ekonomisinde “kıst” kelimesiyle ifade ettiğimiz dengenin oluşması konusunda STK’ların ön ayak olarak baskı oluşturabilmesi gerekiyor. Entelektüellerin ve dini otoritelerin ciddi şekilde aktif olabilmesi gerekiyor. Tüm paydaşların her birinin bir araya gelerek yeni bir güç olarak aktif olarak bu söylem içinde yer almaları gerekiyor. Yoksa bu düzen bu şekilde gitmeye devam edecek. Salgın sırasındaki insanları düşünün çok düşük maaşla çalışan hemşireler kendi hayatlarını hiçe sayarak oralarda çalışıyorlar. Diğer taraftan %365 kâr yapan şirket. Buradaki dengesizliği görebilmemiz gerekiyor. Covid-19 sonrası oluşabilecek devlette ya da yeni politik ekonomide sivil toplumun kendisini ifade etmesi gerekiyor. Tabi bu Müslüman dünyada biraz daha zor. Çünkü sivil toplum kendisini çok aktif olarak ifade edemiyor. Zira 4-5 senede oy verenler haline düşürülmüş durumdadır. Demokrasi sadece Müslüman ülkelerde değil Batıdaki devletlerde de fonksiyonunu yitirmiş ve sıradanlaşmıştır. Bu bağlamda iş kesiminin taleplerinin önemsenmediği yapılar oluşmuş durumdadır.

SA - Sizin anlattıklarınızdan zihnimde şöyle bir şey canlandı; Covid-19 aslında bize bir ayna oldu. Beklemediğimiz bir zamanda sürdürmekte olduğumuz yapının bü-

yük sürprizler oluşturabileceğinin aynası. Ama bu şokla bunları görmek yerine normal şartlarda, normal düzenler içerisinde bu arızaları, problemleri görmek ve ona göre bir hayat düzeni inşa etmek çok daha insani ve çok daha iyi sonuçlar doğuracaktır, şeklinde değerlendirmelerinizden buna yakın sonuçlar çıkarmaya çalışıyorum. Özellikle iktisatla alakalı bu meselelerin önce Müslüman insanların kabulünü sağlayacak bir söylem haline dönüşmesi gibi bir ihtiyaç var. Bizim de dâhil olduğumuz bir kısım çalışmalar var. Bu ekonomik meseleleri aksiyomlar üzerinden değerlendiren belki Naqvi'nin başlattığı sizin de bu aksiyomlara ilaveler yapmış olduğunuz bir yaklaşım biçimi var. O yaklaşımla tesis edilecek bir ekonomik düzenin sadece Müslümanlar açısından değil bütün insanlar açısından oluşturabileceği tabii ve insani normlar hakkında bir şeyler söylemek ister misiniz?

MA - Biraz önce manifesto konusunda bahsederken aslında manifestonun oluşturulması sürecinden bahsediyorduk. Dolayısıyla sizin manifestonuzun teorik alt yapısının oluşması gerekiyor. Biz ne yazık ki o teorik altyapı konusunda çok geri kalmış durumdayız. Papayı örnek vermem de biraz ondan kaynaklanıyor. Orada oluşmuş bir düşünce var. Bizde de özellikle Naqvi'nin başlattığı her ne kadar İslam ekonomisinin kurucu babaları arasında fazla bahsedilmese de bence Naqvinin önemli katkıları olmuştur. Çok saygı duyduğum ve kendisiyle çalışma fırsatı bulduğum birisidir. Örneğin Ömer Çapra, Hurşit Ahmed ve Nejatullah Siddiki ile de yakın çalıştım. Hurşit Ahmed'in altı sene asistanlığını yaptım. Ama onlarda oluşmuş olan yaklaşımın daha çok İslamileştirme olduğunu gördüm. Naqvi'nin ise daha özcü bir yaklaşımla bir İslam ekonomisi manifestosu ya da paradigması veya benim tabirimle İslam Moral Ekonomisi üretme çabasının çok anlamlı olduğunu düşünüyorum. Manifestonun alt yapısı olarak o ontolojik farklılığı da ifade edebilmek için Tevhid üzerinden hareket ederek Tevhid'in üretim yöntemlerine değerin oluşmasını ve dağılımının sağlanmasını nasıl etkilediğini nasıl ifade edilmesi konusunu biraz önce basitçe anlatmaya çalıştım. Ama onun dışında onu destekleyecek şekilde yani sizin bir üretim yöntemi tekniğiniz var. Bu üretim yöntemi tekniğiyle Tevhid içinde hiçbirisi diğeri üzerine egemen olamaz. Ne sermaye emeğin üzerine ne de emek sermayenin üzerine ya da toplum veya çevrenin vs. genişletilmiş bir üretim yöntemleri tekniğiniz var. O çerçevede oluşan fazlanın nasıl dağıtılacağını belirliyorsunuz. Bunu belirlerken de toplumun hakkını doğrudan sizin için Kur'an belirliyor. Arkasından kimin ne kadar kazanacağını belirliyorsunuz. Burada Tevhid merkezli bir düşüncenin kendisinin metodolojik ifadesi var. Çünkü Tevhide göre Allah'ın yarattığı her şey birbirini tamamlar. Dolayısıyla hiçbirisi diğerrinin üzerinde egemen olamaz. O bağlamda sermaye-emek ilişkisinde ya da toplum ilişkisinde veya çevre ilişkisinde hiçbirisinin egemen olamayacağı şekilde bir manifesto temelimiz var. Onun uzantısı olarak söylediğimiz insanın amacı nedir?

İnsanı nasıl tanımlıyoruz. ‘Homo economicus’a karşı bizim insan tanımımız bu ontoloji içinde nasıldı? İslam’ın tanımlamaya çalıştığı insan “felah” peşindedir. Felahı hem bu dünyada hem de öbür dünyada yakalamaya çalışan insan. Bunu yaparken de elinden geldiğince “ihsanı” göz önüne alarak hareket eder. “İhsan”, aynı zamanda toplumda “dengeyi, mizanı” oluşturmayı ifade eder.

İnsanı nasıl tanımlıyoruz. ‘Homo economicus’a karşı bizim insan tanımımız bu ontoloji içinde nedir? Farklılıklarda buralarda ortaya çıkıyor. Farklılık derken sadece alternatif olması bağlamında değil. İslam’ın tanımlamaya çalıştığı insan felah peşindedir. Felahı hem bu dünyada hem de öbür dünyada yakalamaya çalışan insan. Bunu yaparken de elinden geldiğince *ihsanı* göz önüne alarak hareket eder. Felah sizin amacınız ve o amaçta ulaşmak için *ihsan* yapmak zorundasınız. Burada *ihsan*ın tanımı çok önemli. Naqvi’nin burada yaptığı en büyük katkı ve diğerlerinin de çok fazla anlamadığı ve birçok insanın da anlamakta güçlük çektiği *ihsan* toplumda dengeyi, mizanı oluşturmayı ifade eder. Var olanın diğerlerini de daha iyi hale getirebilme sürecidir. Zengin olanın yaptığı yardımlarla diğerlerini de yükseltebilme çabasıdır. *İhsan* orada toplumda dengeyi oluşturmanın tanımıdır. İslam politik ekonomisi, İslam moral ekonomisi dediğim yapıda *ihsan* temeli oluşturur. Arkasından zaten *adalet* merkezimizdedir. *Adalet*, İslam ekonomisinin tanımlamalarına bakarsanız, zaten hedef adaleti oluşturmak ya da adaletsizliği önlemektir. 70’lerden beri yapılan 10-15 tanımlamayı yan yana koyun ya adalettir, ya da adaletsizliği engelleme üzerinedir. Arkasından felah gelir. Felaha da ulaşma yolu *ihsanda* bulunmaktadır. Bunu yaparken de *Rububiyet* ve *Tezkiye* kavramları ki bizim manifestomuzdan önemli parçasıdır. Allah herkesi ve her şeyi belli bir fitrat üzerine yaratmış ve o fitratı da *ihsana* ulaşması üzerine yaratmıştır. Bizim ekonomi politikamızda her şeyin en iyisine, fitratına ulaşabilmesini sağlamak gibi bir derdimiz var. Bu manada önemli bir aksiyomdur. Arkasından *tezkiye* hem kişisel olarak hem de toplumsal olarak. Tezkiyede de amaçlanan şey herkes *rububiyet* çerçevesinde büyümeye, gelişmeye çalışıyor. Ama o gelişmenin diğer paydaşlara engel olmayacak şekilde dengelenmesi gerekir. Bu bağlamda *ihsanla* o sosyalleşmenin nasıl olduğu belirlenir. Çünkü kaynakları yaratan Allah ise o kaynaklara herkesin ulaşması gerekiyor. Bunlar işte bizim manifestomuzun alt taşlarını oluşturan farklı bir ekonomi politikası ortaya koymamızı sağlayan bir moral ekonomi manifestosudur.

Tabi bizim moral ekonomi manifestosu ya da moral ekonomi dememiz birçok çevrede anlaşıl原因abiliyor. İslam din olarak zaten moral bir de İslam moral ekonomisi neden dememiz gerekiyor? Orada İslam ekonomisinin ifade ettiğiyle İslam politik ekonomisinin ifade etmeye çalıştığı iki ayrı paradigmadır. Dolayısıyla 1960'larda İslam ekonomisi demek yerine İslam politik ekonomisi demeleri gerekiyordu. Bir, ekonomi çok sığ sadece ekonomik ilişkilere bakan bir şey. İki, "economics" kendi tanımlaması içinde "homo economicus"a dayalıdır. "Economics" bizim kullanabileceğimiz bir kelime değildir. İslam iktisadı bizim için ama o iktisadı biraz önce tanımladım "kıst" ve "kast" a dayalı olan. Oradan baktığımız zaman her şeyi piyasanın ya da fiyatın belirlediği değil ama İslam değerler sisteminin her şeyi belirlediği bir mekanizmadan bahsediyoruz. Bir şekilde tevhide bağlamda o ilişkinin belirlenmesi, kavramların belirlenmesi, manifestonun oturması daha sonra sosyal formasyon olarak onun yatay olarak hayatın bir parçası olmasıdır. Bu oldukça büyük bir politik ekonomi projesidir. Onun içeriği de moral ekonomi dediğimiz İslami değerlerin her şeyi belirlediği bir yapıdan bahsediyoruz. Sadece İslami finansta olduğu gibi fıkıh üzerinden A, B'ye satıyor. 'Burada problem yok' olayı değil ama o satış olayının sonucunda ne olmuştur, kısmı önemlidir. Yani sadece niyetin değil sonucun da İslami olması gerektiği yaklaşım önemlidir. Nasıl ki namaz kılmak için "ben namaz kılmaya niyet ettim" demeniz yeterli değil, namazı da kılmanız gerekiyorsa o suret'ül asr'daki o iman arkasından salih amelin de olması gerekiyorsa aynı şekilde ekonomide de finansta da olması gerekiyor. "Ben iyi niyetle yaptım. Ama dereyi olduğu gibi kirletmişim" diyemiyorsunuz. Sonucun da İslami olarak kabul edilebilir olması gerekir. Moral, İslam'ın bu soyut etik yapısının günlük hayattaki ifadesidir. Onun için bu manifestoyu, İslam moral ekonomisi tabirini kullanarak ifade etmeye çalışıyoruz.

SA – Teşekkür ederiz hocam.

MA – Ben teşekkür ederim.

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

Seyit Nizam Mah. Mevlana Cad. No: 77
Necmettin Aytek Plaza Kat 8 Zeytinburnu - İstanbul
Telefon: +90 212 510 11 25

maruf@marufvakfi.org • www.marufvakfi.org

